

Studiehefte

Litterære sjangre

skjønnlitteratur og sakprosa

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

KublaKan

KublaKan 2021

Jostein Christensen og Asbjørn Odin Aag

1. utgave

Denne publikasjonen kan fritt benyttes av skoler og elever. Referanse til denne kilden kan skrives slik:

Christensen, Jostein og Asbjørn Odin Aag. «Studiehefte, Litterære sjangre». KublaKan 2021, <https://kublakan.no/wp-content/uploads/2021/10/studiehefte-litteraere-sjangre.pdf>, [fyll inn nedlastingsdato]

Siden dette er en kilde hentet fra internett, må du også oppgi nedlastingsdato, om du benytter studieheftet på skriftlig eksamen. Henvendelse om utgivelsen kan rettes til post@kublakan.no.

Skjønnlitteratur

Det er vanlig å dele forskjellige tekster inn i to hovedgrupper: skjønnlitteratur og sakprosa. Ifølge *Litteraturvitenskapelig leksikon* er skjønnlitteratur «en fellesbetegnelse for skrevne tekster som vil formidle poetiske eller dikteriske verdier, tekster med en tydelig estetisk dimensjon.» En enkel måte å forstå dette på er at skjønnlitteratur rett og slett er litteratur hvor språket blir brukt på en slik måte, at det man leser blir spesielt vakkert eller spesielt interessant, i alle fall sammenlignet med en handleliste eller et møtereferat, eller en nyhetsartikkel i en avis.

**Skjønnlitteratur –
definisjon**

Ofte blir også begrepet skjønnlitteratur knyttet til fiksjon, altså til det som er oppdiktet, eller funnet på. Det finnes unntak, men veldig ofte handler skjønnlitteratur om ting som ikke faktisk har skjedd i virkeligheten. Skjønnlitterære tekster som er oppdiktet, sier imidlertid som regel likevel noe om vår verden, den virkeligheten vi lever i – den gjør det bare på en mer indirekte måte. På sitt beste kan skjønnlitterære tekster få oss til å se og oppleve våre egne liv, og vår egen verden, på en ny måte.

Fiksjon

Tradisjonelt har det vært vanlig å dele skjønnlitteraturen inn i tre: episke eller fortellende tekster, lyriske tekster, altså dikt eller poesi, og dramatiske tekster – litteratur som vanligvis er ment å skulle spilles eller fremføres. Av episke, eller fortellende tekster er nok romaner og noveller de viktigste sjangerne i våre dager, men det finnes også andre episke sjangre som epos, sagaer og eventyr, for eksempel. Under lyriske tekster finner vi mange forskjellige slags dikt eller poesi, og når vi snakker om dramatiske tekster er det nok særlig teaterstykker mange tenker på, men også hørespill skrevet for radio og manus til film og TV-serier regnes som dramatiske tekster.

**Den tradisjonelle
inndelingen av
skjønnlitteratur:
episke, lyriske og
dramatiske tekster**

Sjangre utvikler seg gjerne over tid, etter hvert som ulike forfattere eksperimenterer med nye skrivemåter, og publikums smak forandrer seg. Derfor finnes det også en del tekster som er sjangeroverskridende, altså som ikke passer helt inn i én sjanger, eller som kanskje har trekk fra flere ulike sjangre. Likevel, hvis du kan den inndelingen i vi har nevnt her, altså i episke, lyriske og dramatiske tekster, så har du en ganske god oversikt de viktigste typene av skjønnlitteratur.

**Sjangre utvikler
seg**

Noveller

En novelle er, ifølge *Litteraturvitenskapelig leksikon*, «en relativt kort fiksjonsfortelling». Det betyr at en novelle er to ting: Den er fiksjon – altså den er oppdiktet, og den er kort, eller i alle fall ganske kort. Utover dét, er det vanskelig å definere akkurat hva en novelle er, for noveller kan være veldig ulike.

**Novelle –
definisjon**

En novelle har som regel en kjent forfatter, en som har skapt eller skrevet teksten. Dette er en forskjell på noveller og folkeeventyr og folkesagn, for eksempel. De to sistnevnte sjangerne er historier uten en kjent forfatter, og som vanligvis har blitt fortalt muntlig over tid, før noen etter hvert har skrevet dem ned. Det finnes for øvrig mange eventyr som ellers kan minne om noveller, og flere eksperter har pekt på at moderne noveller muligens har utviklet seg fra nettopp eventyrsjangeren.

**Novelle
sammenlignet med
folkediktning**

Som sjanger har nok novellen likevel kanskje aller mest til felles med romanen, altså med lengre fiksjonsfortellinger, litt forenklet sagt. Både noveller og romaner er skrevet på prosa, altså uten fast rim og rytme, og både noveller og romaner kan variere veldig når det gjelder hvordan de er bygget opp, hvordan skrivestilen er, og så videre. Selv om romaner og noveller har mye til felles, er det også mange ting som gjør at en novelle er noe annet enn en roman. La oss se på noen ting:

**Novelle mange
likheter med
romanen**

En novelle er for det første ofte såpass kort, at den ikke har mulighet til å skildre hvordan en person utvikler seg gradvis like detaljert som det en roman kan. På grunn av denne kortheten kan en novelle heller ikke gi leseren så mye bakgrunnskunnskap om personene og det miljøet som leserne får møte. Og mens en roman ofte kan ta seg god tid og bygge opp spenning over et par, tre hundre sider, nesten uten at man merker det, så ser spenningstoppen eller klimakset i en novelle nesten alltid nødt til å komme ganske raskt.

**Novelle kortere enn
roman**

**Færre detaljer om
person og miljø**

**Raskere
spenningsstigning**

Det at noveller og romaner har ulik lengde gjør også at de ofte blir lest på litt forskjellige måter. Siden en novelle er kort, kan den også være veldig språklig gjennomarbeidet, med tanke på valg av ord, valg av virkemidler, og så videre. På dette punktet kan noveller ofte minne mer om dikt enn om romaner. Novellens korthet gjør at den ofte blir kompakt. I gode noveller kan det ligge noe viktig i nesten hvert eneste ord. Ingenting er tilfeldig, og derfor må noveller leses oppmerksomt. Alt i teksten bør

Kompakt språk

undersøkes nøye, hvis man skal gi en god novelle den oppmerksomheten den fortjener. Det er vanskelig å lese en roman på 300 sider med samme grad av oppmerksomhet. Derfor kan det å lese romaner og det å lese noveller ofte være to litt ulike opplevelser - selv om de to sjangrene som sagt har mange fellestrekk.

Noen har også pekt på at romaner ofte *forklarer*, mens noveller *viser* eller *antyder*. Siden noveller er kortere, rekker man som regel ikke å forklare leseren så mye om hva som skjer, om hvorfor noe skjer, og så videre. Man har rett og slett ikke plass. Derfor prøver noveller ofte å *vis* eller *peke på* et eller annet i stedet, og heller la leseren trekke sine egne konklusjoner. Dette blir selvsagt en forenkling, for det finnes også romaner som antyder istedenfor å forklare. Men forhåpentligvis så er hovedpoenget ganske klart her likevel: Noveller og romaner ligner en del, men de gjør ofte litt ulike ting, og vi leser dem gjerne på litt forskjellige måter.

**Noveller antyder,
heller enn å
forklare**

Historisk sett mener mange som sagt at noveller har utviklet seg fra blant annet fra eventyr. Den arabiske eventyrsamlingen *1001 natt*, hvor en jente forteller mange korte fortellinger til en konge, har blitt pekt på som én viktig forløper for novellesjangeren. Det samme har en italiensk tekst fra midten av 1300-tallet som heter *Dekameronen*, der ti unge mennesker har isolert seg i et hus ute på landet for å slippe unna Svartedauden, og underholder hverandre med å fortelle en masse korte fortellinger. Novellesjangeren slik vi kjenner den i dag ble for alvor en populær sjanger på 1800-tallet, og populariteten har holdt seg frem til våre dager. Mange av de største og mest respekterte forfatterne de siste to hundre årene – både i Norge og internasjonalt – har skrevet både romaner og noveller.

1001 natt

**Boccaccios
Dekameronen**

I norskfaget på videregående skole er novellesjangeren viktig. På skriftlig eksamen får man som regel fire ulike langsvarsoppgaver å velge mellom, og man skal velge én av dem. Veldig ofte er én av disse fire oppgavene å tolke en novelle» som du sannsynligvis ikke har lest tidligere. Det å kunne tolke noveller er altså nyttig på eksamen. Man kan også få i oppgave å *skrive* en egen novelle, selv om dette er mindre vanlig. Noen ganger kommer det også såkalte «kreative tekster» man kan velge å skrive, som åpner opp for at du for eksempel kan skrive en novelle. Bare pass på å lese selve oppgaveteksten nøye før du bestemmer deg.

**Norsk skriftlig
eksamen**

Roman

En roman er ifølge *Litteraturvitenskapelig leksikon* en «lengre, fiktiv prosafortelling», altså en fortelling av en viss lengde, som er oppdiktet, eller funnet på, og som er skrevet på prosa, altså ikke på vers – ikke med fast rim og rytme. Romaner og noveller har mange likhetstrekk, men romaner er som regel ganske lange sammenlignet med noveller - som skal være korte, eller ganske korte. Utover det, er det egentlig ganske vanskelig å si akkurat hva en roman er. Romaner kan nemlig være veldig ulike.

Roman – definisjon

Romanen er en svært fleksibel sjanger, den kan variere enormt, både når det gjelder formen, altså måten den er skrevet på, og innholdet – hva den handler om og hvilke temaer som blir tatt opp.

En fleksibel sjanger

Som sjanger er romanen ganske ny. Sjangre som poesi og drama har for eksempel eksistert i tusenvis av år. Romanen - slik vi kjenner den i dag - slo for alvor igjennom på 18- og 1900-tallet. Til gjengjeld er nok romanen den mest populære av de litterære sjangrene i våre dager. I stor grad er det romaner folk flest gjerne kjøper og leser.

En ganske ny sjanger

La oss se kjapt på noen kjennetegn ved romanen som sjanger. For det første er romaner som sagt skrevet på *prosa*, og ikke på vers. Flere har pekt på at dette gjør at romanen ofte føles som en ganske *virkelighetsnær* sjanger. Det man leser føles ofte ganske «ekte», selv om dette så klart ikke gjelder absolutt alle romaner.

Fortellinger på prosa

Virker ofte virkelighetsnær

For det andre skal romaner tradisjonelt sett være *fiksjon*. De skal handle om tenkte personer og hendelser, til forskjell fra historieskrivning, for eksempel, som handler om ting som faktisk har skjedd, eller som vi i alle fall tror at faktisk har skjedd. De siste 20-30 årene har det imidlertid blitt vanligere at forfattere også skriver tekster der skillet mellom fiksjon og virkelighet, altså mellom det som er oppdiktet og det som faktisk har skjedd, er mer uklart.

Fiksjon

Handlingen i romaner pleier videre å foregå på et bestemt sted, til en bestemt tid. For eksempel kan handlingen i en roman være satt til Oslo på 1990-tallet, eller til 1860-tallets London – selv om mye av det vi blir fortalt om i romanen ellers er oppdiktet.

Handling på bestemt sted, til en bestemt tid

Romaner kan selvsagt også foregå på oppdiktete steder, men de begynner sjelden med

ord som «Det var en gang», eller «For lenge siden, på et sted langt, langt borte» – slik eventyrene pleier å gjøre, for eksempel.

Siden romaner skal være av en viss lengde, er vanlig at en roman har et plott, en slags handlingsutvikling, hvor forskjellige hendelser og personer påvirker hverandre. Som regel er det slik at noen av romanpersonene utvikler og forandrer seg underveis i romanen. Men også her det finnes unntak. Det finnes også romaner som med vilje bryter med den tradisjonelle måten å skrive en roman på, hvor det for eksempel ikke finnes noe plott, eller hvor ingen av karakterene egentlig utvikler seg noe særlig.

Et plott – en handlingsutvikling

Som sagt: Romanen som sjanger er ekstremt fleksibel. Kanskje kan vi også si at denne fleksibiliteten i seg selv er et kjennetegn på romansjangeren. Romanen som sjanger ser ut til å forandre og utvikle seg hele tiden. Vi finner romaner fra så forskjellige retninger som romantikk, realisme, modernisme og postmodernisme. Det finnes ganske korte romaner, og det finnes lange romanserier. Det finnes seriøse, filosofisk tunge og svært eksperimenterende romaner, og det finnes lette underholdningsromaner. Ikke minst har romanen enormt mange undersjangre, noe som vel også kan sies å vise hvor fleksibel denne sjangeren er: For eksempel finnes det dagbokromaner, dannelsesromaner, brevromaner, krimromaner, science fiction-romaner, historiske romaner, og mange, mange andre undersjangre.

Fleksibilitet

Lyriske tekster

Lyrikk, eller poesi, eller dikt har vært en av de viktigste litterære sjangerne verden over, i flere tusen år. *Litteraturvitenskapelig leksikon* definerer «lyrikk» som «en kort og subjektivt farget tekst på et fast versemål eller på frie vers, som inneholder et språklig betydningsoverskudd». La oss prøve å se på hva det betyr.

Lyrikk – definisjon

En lyrisk tekst, et dikt, skal altså være *kort*, eller *ganske kort*. Og så skal den være *subjektivt farget*. Det vil si at teksten skal være preget av en slags følelse eller en opplevelse som noen har. I dikt møter vi ofte en stemme, det vi kaller et «lyrisk jeg», som på en indirekte måte ser ut til å si noe om hvordan han eller hun føler seg. At dikt er subjektivt farget, vil si at det lar oss som leser ta del i en personlig opplevelse av noe, kan vi kanskje si. Slik sett skiller dette seg veldig fra andre tekster som matoppskrifter og handlelister, for å sette det litt på spissen.

Kort

Subjektivt farget

Et «lyrisk jeg»

Begrepene poesi, lyrikk og dikt

Her har vi valgt å bruke disse tre begrepene litt om hverandre, på samme måte som man av og til bruker ord som «båt», «skip» og «skute» om hverandre for å snakke om det samme transportmiddelet til vanns. Rent teknisk betyr ordene kanskje ikke alltid helt det samme, men i praksis brukes de ofte som synonymmer, som ord med mer eller mindre den samme betydningen.

Videre i definisjonen står det at lyrikk er «på fast rim og rytme», eller «på frie vers». Lenge var dikt stort sett alltid skrevet på fast rim og rytme, de fulgte alltid et bestemt mønster. Dikt på fast rim og rytme er gjerne også delt inn i flere strofer, med et ulikt antall verselinjer i hver strofe. Vi kan bruke åpningen av Johan Nordahl Bruns «Norges skål» som eksempel.

Rim og rytme

For Norge, kjempers fødeland,
Vi denne skål vil tømme,
Og når vi først får blod på tann,
Vi søtt om frihet drømme.

Legg merke til at både rytmen og rimet følger et bestemt mønster her: Vi ser her at slutten av verselinjene rimer – «land» – «tann» og «tømme» – «drømme», og at også rytmen er lik i vers 1 og 3 og vers 2 og 4.

Siden slutten av 1800-tallet har det imidlertid også blitt vanlig at dikt skrives uten fast rim og rytme, på det man kaller frie vers. Som eksempel kan vi ta begynnelsen av Sigbjørn Obstfelders dikt «Jeg ser», fra 1893:

Frie vers

Jeg ser på den hvite himmel,
Jeg ser på de gråblå skyer,
Jeg ser på den blodige sol.

Dette er altså verden.
Dette er altså klodenes hjem.

En regndråpe!

Ikke noe fast rim eller rytme her. Faktisk blir det meste av lyrikken i våre dager skrevet på frie vers, uten fast rim og rytme. Et viktig unntak er sanglyrikken, altså tekster som er satt til musikk. Men uansett: Dikt kan i våre dager være skrevet på fast rim og rytme, eller de kan være på frie vers.

Til slutt i definisjonen av lyrikk står det at slike tekster skal inneholde «et språklig betydningsoverskudd». I dét ligger det at dikt skal være skrevet slik at man kan tolke dem på ulike måter. I poesi brukes gjerne språket og mange av de språklige virkemidlene, altså sammenligninger, metaforer, og så videre, på veldig en bevisst måte, noe som kan skape forskjellige tanker, følelser og assosiasjoner hos de som leser. Det at dikt ofte har slike betydningsoverskudd gjør at det man må øve for å bli flink til å lese dikt.

**Språklig
betydnings-
overskudd**

**Språklige
virkemidler**

Det blir sjelden særlig bra hvis du leser et dikt i det samme tempoet som du leser en avisartikkel, for eksempel, samtidig som du også tenker litt på hva du skal finne på senere i kveld. De fleste dikt må leses sakte, oppmerksomt, og ikke minsts må de som regel leses flere ganger, hvis man skal klare å «pakket ut» alt det som finnes av betydning i teksten. Og man klarer sjelden å pakke ut alt. Det finnes som regel mange forskjellige tolkninger av et dikt, som alle kan være gode.

**Poesi må lese
oppmerksomt!**

Et annet kjennetegn ved dikt, eller lyrikk eller poesi, er at man i slike tekster ofte kan merke en tydelig stemme – det vi allerede har referert til som «det lyriske jeget». Dette «lyriske jeget», den som snakker i diktet, er ikke nødvendigvis den samme som forfatteren selv. En kvinnelig dikter kan for eksempel fint skrive et dikt der den som snakker er en mann, for å si det litt enkelt. I noen dikt kommer det lyriske jeget veldig tydelig frem, slik som i Sigbjørn Obstfelders «Jeg ser»:

Stemmen i diktet

Jeg ser, jeg ser...
 Jeg er visst kommet på en feil klode!
 Her er så underligt...

Andre ganger merker vi det lyriske jeget mer indirekte, uten at stemmen i diktet eksplisitt bruker ord som «jeg», «min», og så videre. Vi kaller altså den som snakker i et dikt for «det lyriske jeget» – også når stemmen ikke faktisk sier ord som «jeg», «meg», «min», og så videre.

Til forskjell fra hva som er vanlig i sjangre som noveller, romaner og dramaer, finnes det mange dikt som ikke har noen ytre handling. I stedet for å fortelle en historie, prøver mange dikt snarere å få frem en spesiell stemning, eller en holdning til noe. Mye lyrikk lar leseren liksom oppleve og erfare et øyeblikk – et slags «her og nå», hvor det lyriske jeget deler tankene og følelsene sine. Men det finnes unntak. Mange dikt forteller også historier, og noen dikt forteller til og med en historie, samtidig som de lar leserne oppleve et bestemt øyeblikk, og ta del i en bestemt følelse.

Stemninger og holdninger

Historisk sett var lyrikk, eller poesi eller dikt, lenge nært knyttet til fremføring av musikk, og også i våre dager er det vanlig å sette dikt til musikk. Tekster i moderne pop- og visesanger kan regnes som dikt satt til musikk, og det samme kan også raptekster, for eksempel. Lyrikk satt til musikk kalles som nevnt sanglyrikk. Boklyrikk er, som navnet antyder, lyrikk som finnes i bøker.

Sanglyrikk og boklyrikk

Til slutt kan vi nevne at det finnes mange forskjellige undersjangere av dikt. Mange av disse har eksistert i flere tusen år, mens andre er ganske nye. Det finnes oder, elegier, hymner, sonetter, salmer, eddadikt, skaldekvad, haiku-dikt, viser, prosadikt og mange, mange flere.

Drama

Et drama er enkelt sagt et teaterstykke. Vanligvis er et drama skrevet for å bli fremført på en teaterscene, som et skuespill, men det kan også fremføres som et hørespill i radioen, for eksempel, eller det kan filmatiseres, eller man kan rett og slett bare lese det. I motsetning til i romaner, noveller og poesi, for eksempel, hvor det som regel finnes en fortellerstemme eller et lyrisk jeg som forteller om noe, eller beskriver noe, blir handlingen i et drama vanligvis ikke fortalt, men fremført. Dramaet skal vise frem mennesker i handling. Når man ser eller hører et drama, er man som regel vitne til noe som foregår i «Real Time», så å si.

Tekster som skal fremføres

Mennesker i handling

Vanligvis finner man to typer tekst i et drama, altså i en drama-tekst: replikker, som skuespillerne skal fremføre, og det som kalles sceneanvisninger. Sceneanvisninger kan beskrive ting som hvordan scenen ser ut, hva skuespillerne har på seg, hvordan de skal fremføre replikkene sine, og så videre.

Replikker

Sceneanvisninger

Det finnes flere måter å analysere teaterstykker på. Innenfor litteraturvitenskapen holder man seg vanligvis til å analysere selve drama-teksten – altså hva som står i dramaet *Et dukkehjem* av Ibsen, for eksempel – hvordan stykket er bygget opp, hva som er de viktigste temaene i stykket, hvilke virkemidler som brukes for å få frem dette temaet, og så videre.

Å studere drama-tekstene

Innenfor teatervitenskapen, er man også interessert i selve oppføringen, altså av hvordan *et dukkehjem*, for eksempel, blir spilt på scenen: hvor på scenen folk er plassert, hvordan scenen er innredet, hva vi kan si om «skuespillernes bruk av kroppsspråk, mimikk, pauser og stillhet, og så videre.

Å studere oppføringen

Det finnes imidlertid de som mener at det blir lagt for mye vekt på selve drama-teksten når man snakker om teaterstykker, og at det er mer interessant å tenke over og analysere hvordan stykker faktisk blir spilt. Noen går til og med så langt at de mener at drama-teksten ikke er viktigere enn andre virkemidler på teateret, slik som lyd, lys, bilder, skuespillernes kropp, dans, og så videre. På den annen side finnes det også dramaer som ikke er skapt for å bli fremført på en scene i det hele tatt, men snarere for å bli lest. Slike stykker kalles lesedramer.

Lesedramaer

Historisk sett er dramaet en gammel sjanger. For nesten to og et halvt tusen år siden hadde antikkens grekere allerede ganske avanserte måter å skrive og fremføre dramastykker på, og ulike former for drama og teater har eksistert så å si til alle tider, helt frem til i dag. Tradisjonelt fantes det to hovedtyper drama: tragedier og komedier. Tragedier er litt forenklet sagt seriøse dramaer, med en ulykkelig slutt. Opprinnelig var det også et krav at tragedier skulle handle om opphøyde personer, som konger, prinser, helter, og så videre, men siden slutten av 1700-tallet begynte man gradvis å lage tragedier om vanlige folk også, for å si det litt enkelt.

Dramaet historisk sett

Tragedie

Komedier er humoristiske dramaer, med en lett stemning, og gjerne en lykkelig slutt. Ofte er personene i komediene litt karikerte, de har visse overdrevne personlighetstrekk. Forvekslinger, misforståelser og ordspill er vanlige elementer i tradisjonelle komedier, og svært ofte har man også en kjærlighetshistorie, som gjerne ender med giftemål, altså med bryllup.

Komedie

To hovedtyper av komedier er karakterkomedier, og situasjonskomedier. I karakterkomedier er humoren ofte knyttet til en person som har en eller annen svakhet – for eksempel at han eller hun er hissig, grådig, sjalu eller glad i å drikke. I situasjonskomedier, er humoren vanligvis mer knyttet til misforståelser, forvekslinger, og forvirring. Mange komedier er også en blanding av karakterkomedie og situasjonskomedie.

To typer komedie

Selv om tragedier og komedier lenge ble regnet som to helt adskilte sjangre, har tragedier likevel iblant kunnet ha med enkelte komiske innslag, selv om stykket som sådan har vært alvorlig. Hvis tragedien og komedien blandes enda litt mer, kan vi snakke om tragikomedier. Slike dramaer har vi fra 1600-tallet i Spania og Frankrike, for eksempel, og på midten av 1900-tallet ble en retning som kalles «absurd drama» svært populær. Absurde dramaer er nesten alltid tragikomiske. Det man får lese eller se i slike stykker er gjerne tåpelig, useriøst og morsomt, samtidig som at «den situasjonen hovedpersonene befinner seg» i gjerne kan være fortvilet, håpløs og meningsløs.

Tragikomedie

Absurd drama

Sakprosa

Sakprosatekster er tekster som redegjør for et saksforhold, altså tekster som sier noe om hvordan noe er. Dette er så klart en altfor enkel definisjon, for også dikt og romaner sier jo som regel noe om hvordan ting er, og dikt og romaner er skjønnlitteratur, og ikke sakprosa. Likevel så fungerer definisjonen ganske godt, rent praktisk.

Tekster som redegjør for et saksforhold

En artikkel fra *Store Norske Leksikon* om motorsykler, for eksempel, er en sakprosatekst, som «sier noe om noe», i dette tilfellet motorsykler. Et debattinnlegg i en avis forsøker å si noe om en bestemt ting eller situasjon, og det samme gjør som regel de tekstene som folk skriver i kommentarfeltene i en avis, for eksempel, eller på Twitter. Alt sammen er sakprosa. Bruksanvisninger sier vanligvis noe om hvordan et produkt skal brukes, og partiprogrammet til et politisk parti sier noe om hva dette partiet har lyst til å gjøre i fremtiden, hvis de får makt. Dette er også sakprosa, og det samme er vitenskapelige artikler, møtereferater, essays, meldinger på telefonen, brev, matoppskrifter, jobbsøknader, lærebøker, lovtekster og mye, mye annet. I våre dager bombarderes vi nærmest av tekster over alt, både på mobilen vår og i omgivelsene rundt oss, og nesten alt sammen er sakprosa.

Forskjellige slag sakprosa

Sakprosatekster kan være skriftlige, slik som essays, jobbsøknader og vitenskapelige artikler, eller de kan være muntlige, slik som taler, podcaster og talemeldinger på telefonen. De kan også være sammensatte, eller «multimodale», slik som reklameplakater som består av både bilder og tekst, Facebook-innlegg og Youtube-videoer, for bare å nevne noe.

Sakprosa kan være skriftlig, muntlig og multimodal

Noen sakprosatekster er grå og hverdagslige, slik som handlelister og møtereferater. Andre er kunstneriske og kan nesten kalles skjønnlitteratur, slik som en del essays skrevet av kjente forfattere, for eksempel. Noen sakprosatekster er *kommersielle*, de er skrevet med tanke på å selge noe, eller reklamere for noe, eller for å tjene penger, på en eller annen måte tjene, og det finnes så klart ikke-kommersielle sakprosatekster, som har et annet mål enn det å tjene penger.

Formålet med ulike sakprosatekster kan være forskjellig. Ulike sakprosatekster vil ofte ulike ting. Noen sakprosatekster vil *informere* om noe, andre vil gi oss *direktiver*, altså

Forskjellig formål

- informere

- gi direktiver

fortelle oss hva vi skal gjøre, enkelt sagt – for eksempel å kjøpe et produkt, stemme på et bestemt politisk parti, la være å røyke, osv. Andre sakprosaetekster igjen prøver å *få frem følelser*, gjerne sterke følelser, og personlige holdninger til noe. Noen kommer med *løfter*, mens andre sakprosaetekster igjen *påstår noe*, og vil at vi som leser skal godta eller være enige i det som blir påstått. Mange tekster gjør flere av disse tingene samtidig, men ofte vil man kunne finne et *hovedformål* i en sakprosaetekst – én ting som er viktigere enn de andre.

- få frem følelser

- påstå noe

Hovedformål

Det å lese og forstå sakprosaetekster har blitt en stadig viktigere del av norskfaget de siste tiårene – med god grunn, mener mange. Den verdenen vi lever i består i økende grad av tekst, og dermed blir det stadig viktigere for moderne mennesker å lære seg å lese tekster kritisk.

Ulike sakprosaetekster vil forskjellige ting

Det er nemlig ikke alltid så lett å se hva en tekst egentlig *vil*. I våre dager finnes det for eksempel mange sakprosaetekster som egentlig er kommersielle, men later som at de ikke er det. Noen tekster vil tilsynelatende bare informere, men det er slett ikke sikkert at informasjonen som gis er riktig, eller at kilden er til å stole på. En del sakprosaetekster prøver som nevnt også å gjøre mange ting samtidig, for eksempel å informere, å påstå noe *og å selge noe*, i en og samme tekst.

Hva sakprosaetekster vil

En ting er å kunne lese, altså å kjenne igjen bokstaver og ord, og forstå hva som står i en tekst, slik man lærer på barneskolen. Men det er noe annet å virkelig kunne *lese*, altså å skjønne hvordan ulike tekster fungerer, enten de er skriftlige, muntlige eller sammensatte. Folk som er gode til å lese på denne sistnevnte måten, leser gjerne på en måte som er analyserende og kritisk. Når de ser på en tekst, spør de seg, nesten på automatikk, uten å tenke seg om, om hva den som har skrevet teksten egentlig ønsker å oppnå, om hva slags virkemidler som blir brukt her, om hva disse virkemidlene gjør med teksten, og så videre. Dette er noe man kan bli god til, med trening.

Om det å lese kritisk og analytisk

Sakprosa og skjønnlitteratur

Noen ganger er skillet mellom sakprosa og skjønnlitteratur veldig tydelig. Andre ganger er grensen uklar. Å komme med en enkel definisjon på akkurat hvor grensen går mellom de to er nok umulig, men noen forskjeller er det. Man må bare huske at skillet ikke er absolutt, og at det finnes en del unntak for hvert eneste kjennetegn på sakprosa som vi nevner her. Sakprosa kan være så mye forskjellig, at det er vanskelig å si noe generelt om det – men la oss prøve likevel.

Skillet mellom sakprosa og skjønnlitteratur

Den forskjellen mellom sakprosa og skjønnlitteratur som kanskje er vanligst å trekke frem, er at sakprosa er faktatekster som sier noe om virkeligheten, om den verdenen vi faktisk lever i, mens skjønnlitteratur ofte er fiksjon, altså oppdiktet, litt forenklet sagt. Eventuelt kan skjønnlitteratur være fiksjon blandet med fakta. Hvis vi leser en roman, altså en skjønnlitterær tekst, med handlingen satt til Dublin tidlig på 1900-tallet, for eksempel, vil mange av karakterene i boken være funnet på. Vi vil møte folk som aldri har eksistert i virkeligheten, men som vi likevel blir kjent med, og som vi føler at godt kanskje kunne ha levd i Dublin tidlig på 1900-tallet. En sakprosa tekst om Dublin tidlig på 1900-tallet, derimot, vil som regel i større grad forholde seg til det som faktisk har skjedd, eller i alle fall det som vi *tror* har skjedd.

Fakta og fiksjon

Man må bare huske på at grensene mellom sakprosa og skjønnlitteratur kan være flytende på dette området. De siste tiårene har det for eksempel blitt ganske vanlig med en del skjønnlitteratur der grensen mellom hva som er virkelig og hva som er oppdiktet ofte kan være uklar.

Flytende grenser

En annen forskjell mellom skjønnlitteratur og sakprosa er ofte måten språket blir brukt på. I sakprosa tekster pleier innholdet enkelt sagt å være viktigere enn formen, eller sagt på en annen måte – *hva* som blir sagt er viktigere enn *hvordan* man sier det. Det viktige i en leksikonartikkel om motorsykler, for eksempel, er at leseren får god og riktig informasjon om motorsykler. Om språket er vakkert eller ei, er av mindre betydning.

Språket brukes ulikt

Det samme kan sies om sjangre som møterefater, vitenskapelige artikler, avisartikler, lærebøker, matoppskrifter, og så videre. Pass bare på: Dette betyr ikke at språket ikke

er viktig i sakprosa - for det er det. Det er bare det at språket gjerne brukes på en litt annen måte i sakprosa enn i skjønnlitteraturen.

En ting man kan merke seg når man sammenligner skjønnlitteratur og sakprosa er hvordan de to teksttypene ofte er ulike når det gjelder bruken av ord med bestemte konnotasjoner, altså ord med tilleggsbetydninger, eller ekstrabetydninger.

La oss to ord - «blod» og «hjerne» I mange sakprosattekster – i medisinske artikler, for eksempel – er sjansen stor for at disse ordene vil vise til det «blod» og «hjerne» faktisk er, for å si enkelt, nemlig organer i menneskekroppen.

I skjønnlitteraturen, oftere enn i sakprosa, brukes ord også ofte på grunn av *konnotasjonene* de har. Ordet «blod» viser ikke bare til et organ i menneskekroppen. Det kan også få oss til å tenke på *familie* eller *slekt*, for eksempel.

Ordenes konnotasjoner ofte viktigere i skjønnlitteratur enn i sakprosa

Ordet «hjerne» viser til det organet som pumper blod rundt i kroppen vår, men det kan også ha konnotasjoner til *kjærlighet*, for eksempel. Begge ordene – både «blod» og «hjerne» – har dessuten konnotasjoner til *lidenskap*. Hvis det står i en novelle eller et dikt at «blodet mitt bruser» og «hjertet mitt banker», så er sannsynligheten stor for at dette ikke *egentlig* handler om blodet og hjertet i fysisk forstand, men snarere om at den som snakker føler noe. Det at blodet bruser og hjertet banker beskriver her en sinnstilstand, hvordan noen har det mentalt.

Ut fra om man leser en sakprosattekst eller en skjønnlitterær tekst kan det være lurt å velge litt ulike strategier – å rett og slett lese tekstene på litt ulike måter, å se etter litt forskjellige ting, alt ettersom om det er en sakprosattekst eller en skjønnlitterær tekst du har foran deg.

Ulike lesestrategier

En tredje mulig forskjell på sakprosa og skjønnlitteratur er at det i en del sakprosattekster veldig ofte finnes et *hovedsynspunkt*, en slags overordnet mening i teksten, som det går an å formulere på noen få setninger. I en aviskronikk i Aftenposten om el-sparkesykler, kan hovedsynspunktet for eksempel være at vi må ha færre el-sparkesykler i gatene. Kronikken kan godt være på et par sider, og teksten kan gjerne ha mange forskjellige poenger og synspunkter. Den kan drøfte for og imot, den kan prøve å si flere ting samtidig, men til syvende og sist så kan kronikken likevel kokes ned til dette hovedsynspunktet. Slik er det ofte med sakprosa. Også

Hovedsynspunkt i sakprosattekster

skjønnlitterære tekster kan så klart ha et hovedsynspunkt, men skjønnlitteratur er ofte mer åpen for fortolkning. Som regel er det lettere å formulere hovedsynspunktet i en sakprosaetekst enn i dikt eller en roman, for eksempel.

I sakprosaetekster som er rent *informative*, slik som leksikonartikler og matoppskrifter, finnes det ikke alltid et hovedsynspunkt. Har man en slik tekst foran seg, er det ofte bedre å spørre seg om hva som er *formålet* med teksten, altså hva den som har gitt ut teksten ønsker å *oppnå* med å gi den ut. For eksempel kan formålet med en tekst rett og slett være å opplyse om noe.

**Formålet i
informative
sakprosaetekster**

Andre sakprosaetekster er *resonnerende* eller *argumenterende* – de enten drøfter en sak, og ser den fra flere sider, eller så argumenterer de for noe. I slike kan man ofte finne et hovedsynspunkt lar seg formulere med en setning eller to. Taler, reklametekster, aviskronikker, kåserier og vitenskapelige artikler er eksempler på denne slags tekster. Man må bare være våken. Det finnes tekster som det er vanskelig å si om kun informerer om noe, eller om de kanskje heller egentlig argumenterer for noe, bare på en litt skjult måte. Vær våken når du leser! Sakprosaetekster er såpass ulike at du nesten må vurdere selv, fra gang til gang, hva slags tekst det er du har foran deg, hva som er formålet med den, og hva som er hovedsynspunktet i teksten.

**Resonnerende og
argumenterende
sakprosa**

Kilder

- Blikstad-Balas, Marte, Johan L. Tønnesson, *Inn i sakens prosa*, Universitetsforlaget, Oslo, 2020
- Gullestad, Anders, Christine Hamm, Jørgen Sejersted, Eivind Tjønneland, Eirik Vassenden, *Dei litterære sjangrane*, Det Norske Samlaget, Oslo, 2018
- Gaasland, Rolf, *Fortellerens hemmeligheter. Innføring i litterær analyse*, Universitetsforlaget, Oslo, 1999
- Helland, Frode og Lisbeth Pettersen Wærp, *Å lese drama. Innføring i teori og analyse*, Universitetsforlaget, Oslo, 2005
- Janss, Christian og Christian Refsum, *Lyrikkens liv. Innføring i diktlesning*. Universitetsforlaget, Oslo, 2010
- Kallenberg, Kirsten, Astrid Elisabeth Kleiveland (red.), *Sakprosa i skolen*, Fagbokforlaget, 2010
- Lothe, Jacob, Christian Refsum og Unni Solberg, *Litteraturvitenskapelig leksikon*, Kunskapsforlaget, Oslo, 2007
- Skei, Hans H., *Å lese litteraur*, Gyldendal, Oslo, 2006
- Tønnesson, Johan L. (red), *Den flerstemmige sakprosaen*, Fagbokforlaget, Bergen, 2002

Denne publikasjonen kan fritt benyttes av skoler, elever og alle interesserte.

Siden dette er en kilde hentet fra internett, må du også oppgi nedlastingsdato, om du benytter studieheftet på skriftlig eksamen. Referanse til denne kilden kan skrives slik:

Christensen, Jostein og Asbjørn Odin Aag. «Studiehefte, Litterære sjangre». KublaKan 2021, <https://kublakan.no/wp-content/uploads/2021/10/studiehefte-litteraere-sjangre.pdf>, [fyll inn nedlastingsdato]

Henvendelse om utgivelsen kan rettes til post@kublakan.no.